
Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a.)

Darius Baronas

Lietuvos istorijos institutas

Lietuvių karas su kryžiuočiais giliai persmelkęs dabarties lietuvių istorinę vaizduotę. Šios temos aktualumą didžia dalimi lėmė ne tiek noras pažinti praeitį, kiek poreikis susiorientuoti dabartyje, sukuriant daugumai priimtina praeities vaizdą. XIX–XX a. kuriantis moderniai lietuvių tautai, aštrus kontrastas tarp įsivaizduotos didingos praeities ir skurdžios dabarties žadino aistrą ieškoti nuosmukio kaltininkų. Kaip paprastai tokiais atvejais, jų ieškota tarp kaimynų: rusų, lenkų ar vokiečių. Sovietinio totalitarizmo propaganda ypač iškreipė vokiečių įvaizdį, vokiečiai tapo bendru lietuvių ir rusų priešų par excellence. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais kai kuriems lietuvių istorikams būdingas blaivus požiūris į praeitį (čia galima paminėti Z. Ivinskio, J. Stakausko ar P. Šležo pavardes) sovietinėje Lietuvoje buvo nustumtas į istorijos diskurso pašalius. Centrinę vietą užėmė išankstinis priešiškas nusistatymas prieš „Vakarų agresorius“, kuris gerai perteikia Šaltojo karo laikų bolševikų būgštavimus, bet ne XIII–XV a. realijas¹. Nieko nuostabaus, kad tokia atmosfera darė neigiamą poveikį istorikų darbo kokybei. Lietuvių istoriografijoje esama veikalų, skirtų mums rūpimai temai, tačiau juos, net ir kaip paprastų faktų aruodus, reikia skaityti su padidintu at-

---

¹ S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001, p. 308.

sargumu². Matome keistą dalyką: nepaisant lietuvių ir kryžiuočių karų aktualumo praeityje ir dabartyje, iki šiol neturime, kaip visai teisingai pastebėjo R. Jasas, mokslinės lietuvių karo su Vokiečių ordinu sintezės³.

Mūsų istoriografijoje lietuvių karas su kryžiuočiais paprastai vaizduojamas apokaliptinėmis spalvomis, tartum kova tarp gėrio ir blogio, kur „savas“ turi neabejotiną teisę gintis, o „svetimas“ yra neabejotinas išibrovėlis⁴. Perskyra tarp „teisiųjų“ ir „neteisiųjų“ mūsų vaizduotėje egzistuoja kaip savaiame suprantamas dalykas, įtvirtintas specialistų istorikų. Kas gi yra istorikas? Žiūrint sociologiniu istoriko ir istorija besidominčios visuomenės santykio aspektu, istorikas yra specialiai paruoštas vertėjas, kuris praeities palikimą išverčia į šiuolaikinę mokslo kalbą. Pats praeities įžodinimas niekada nebus adekvatus praeities gyvenimo tikrovei dėl objektyvių priežasčių: didžiulės laiko distancijos, fragmentiškų šaltinių ir, žinoma, paprasto žmogiško supratimo ribotumo. Nepaisant minėtų kliūčių, vis dėlto verta stengtis, kad mūsų supratimas apie praeitį būtų kiek įmanoma blaivus, nešališkas ir paremtas tiesos apie praeitį paieška. Tai

---

² Šioje vietoje derėtų paminėti iki šiol mūsų istoriografijoje nepakeistą kolektyvinį veikalą: *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, red. J. Jurginis, Vilnius, 1964. R. Varakausko knygoje *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius, 1982, lietuvių kovos su Livonijos riteriais XIII a. tik referuojamos, o XIV a. kovoms skiriamas aiškiai nepakankamas dėmesys (plg. p. 55–86). Šiose knygose pasitaikančios ideologizuotos išvados – aiškus įrodymas apie sovietinės propagandos ir komunistinės cenzūros darytą spaudimą laisvai minčiai.

³ Vygandas Malburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999, p. 60. Nepaisant minėto trūkumo, veikalą apie Vokiečių ordiną ir jo karus Pabaltijyje yra daugybė. Paminėsime tik kai kuriuos. Faktografiškai patikimi yra: M. Jučo *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1990, ir B. Dundulio *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius, 1960, bei amerikiečių istoriko W. Urbano *The Baltic Crusade*, De Kalb, 1975; *The Samogitian Crusade*, Chicago, 1989; *The Prussian Crusade*, Chicago, 2000. Viena šio autoriaus knygų jau išversta į lietuvių kalbą: *Žalgiris ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beieškant*, Vilnius, 2004. Palyginti neseniai pasirodžiusi E. Gudavičiaus studija *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a.*, Vilnius, 1989, ypač vertinga tuo, kad tiksliai atkurdama XIII a. kovų seką, leidžia pakankamai aiškiai įžvelgti tuo metu vykusias esmines politines ir socialines permainas. Europos istoriografijoje klasikinio veikalo šlovė priklauso: E. Christiansen, *The Northern Crusades. The Baltic and Catholic frontier 1100-1525*, London, 1980 (antras leidimas 1997). Geresniam Vokiečių ordino pažinimui labai tinka: H. Boockmann, *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003.

⁴ Lietuvių aukos sindromo krititika išsakyta straipsnyje: W. L. Urban, Pabaltijo kryžiaus žygių aukos, *Naujasis Židinys – Aidai*, Nr. 3, 1999, p. 89–100.

galima pasiekti gilinantis į šaltinius ir lyginant jų siunčiamus signalus su tais pranešimais, kuriuos pateikia minėtų signalų vertėjai – istorikai.

Tad mano abejonė dėl minėtos perskyros „aiškumo“ nėra moralinio reliatyvizmo, nesugebėjimo atskirti baltą nuo juodo pasekmė. Tai veikiau nuostabos padiktuota reakcija, nes rašytiniuose šaltiniuose tiek lietuviai, tiek vokiečiai iškyla kaip vienas kito verti priešininkai. Spėju, kad senovės lietuviai į karą su kryžiuočiais reagavo kiek kitaip negu mes. Pavyzdžiui, po atkaklių kovų per 1362 m. Velykas kritus Kauno piliiai, vienas lietuvis vokiečių kariuomenei padovanojo dvylika kiaulių⁵. Ne mažiau „keistas“ dalykas įvyko 1375 m. kryžiuočių žygio į Žemaitiją metu. Į nelaisvę paimti lietuviai patys įspėjo savo pavergėjus apie dykroje jų tykančią lietuvių pasalą. Ragainės komtūras Gerhardas Lensas nepatikėjo tokiu belaisvių atvirumu ir už tai sumokėjo savo galva⁶. Tokių ir panašių dalykų galima pririnkti ir daugiau. Jie, mano supratimu, byloja apie tai, kad tuo metu karas lietuviams buvo tapęs įprastu dalyku, su juo buvo apsiprasta, jo keliamas siaubas nesėjo paniškos baimės.

Ir pats karas, imant visą XIII–XIV a. laikotarpį, nebuvo totalus. Jo intensyvumo lygis svyravo. Be to, reikia atsižvelgti ir į tai, kad skirtingose Lietuvos dalyse jo poveikis buvo nevienodo laipsnio. Bene atkakliausios kovos vyko dėl Panemunės pilių. Rytų Lietuva iki XIV a. septintojo–aštuntojo dešimtmečio gyveno sąlyginės ramybės sąlygomis. Šioje Lietuvos dalyje kovos išsiūbavo kaip tik XIV a. antroje pusėje ir tuo metu jų teritorinė apimtis buvo didžiausia. Tačiau net ir tada jų intensyvumas skirtinguose Lietuvos regionuose buvo nevienodas. Bandymą susidaryti kuo tikslesnį kovos slėgio grafinį vaizdą reikia palikti ateičiai. Bet jau ir dabar atrodo, kad tuo pat metu, kai Vidurio Lietuva patyrė sąlyginai stiprų spaudimą, Rytų Aukštaitijos ežerų kraštas gyveno ramiau⁷.

---

⁵ *SRP*, Bd. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 537.

⁶ *SRP*, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 108.

⁷ Nereikia pamiršti, kad kronikose sužymėti toli gražu ne visi įvykiai. Tiek Livonijoje, tiek Lietuvoje XIV a. veikusių plėšikų gaujų veikla menkai atsispindi istorijos šaltiniuose, nors kartais jų veiklą reguliuoti reikėdavo net tarpvalstybinėmis sutartimis (plg. 1367 m. lapkričio 7 d. taikos sutartį tarp Livonijos ordino ir Lietuvos kunigaikščių: *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. von F. G. von Bunge, Reval, 1855, Bd. 2, Nr. 1041, s. 772–773).

Šiame straipsnyje bandysiu apibūdinti Aukštaitiją – Užnerio Lietuvą – kovų su Livonijos ordinu metu⁸. Į pačius vokiečių žygius stengsiusi žiūrėti ne vien karybos istoriko akimis. Į šiuos žygius galima žiūrėti kaip į tam tikrus palydovus, praskridusius virš mums menkai pažįstamo krašto teritorijos ir užfiksavusius blyškius tuo metu virusio gyvenimo pėdsakus.

XIII A. PERIPETIJOS

Lietuvos valstybės branduoliu istorikai pagrįstai laiko Pietų Lietuvą, Lietuvos žemę „siaurąją prasme“⁹. Šiame krašte lokalizuojamas ir didžiojo kunigaikščio domenas, kuriame XIV a. išsiskyrė Vilniaus ir Trakų kunigaikštystės¹⁰. Šio branduolio atžvilgiu Aukštaitija iškyla kaip tam tikras atskiras vienetas tiek geografiniu, tiek santykio su Lietuvos kunigaikščiais aspektu¹¹. Tad pagrindinis šio straipsnio tikslas yra apibūdinti Užnerio Lietuvą, pabandyti užčiuopti pokyčius, kurie vyko aukštaičių krašte XIII ir ypač XIV amžiuje.

Mūsų apsibrėžtoje teritorijoje XIII a. išsiskyrė dvi pagrindinės lietuvių žemės: Nalšia, užėmusi rytinę Užnerio Lietuvos dalį, ir Deltuva, užėmusi šios teritorijos vakarinę dalį¹². Šios teritorijos XIII a. buvo

---

⁸ Šiame straipsnyje sąvoką „Aukštaitija“ vartoju šiuolaikine prasme, be jokių aliuzijų į XIV a. šaltiniuose minimą Aukštaitiją. Straipsnyje pasitaikančią sąvoką „Užnerio Lietuva“ traktuojau kaip lygiavertę „Aukštaitijai“.

⁹ H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, s. 107–110 ir kt.

¹⁰ E. Gudavičius, Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais, *idem, Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 133–134.

¹¹ Šiame straipsnyje Šiaurės Rytų Lietuva laikau teritoriją, kurią pietuose riboja Neries upė, vakaruose – Žemaitija, rytuose – rusų žemės, o šiaurėje – Livonija.

¹² Rengiant šį straipsnį, praktiškai teko susidurti su opia mūsų istoriografijos problema, t. y. menkai išplėtota istorinės geografijos disciplina. Mūsų orientacija apie XIII–XIV a. Lietuvos teritorinę sandarą vis dar yra gana paviršutiniška. Geriausiai XIII–XIV a. Lietuvos teritorinę struktūrą perteikia žemėlapiai, esantys H. Łowmiański *Studja nad początkami* ir E. Gudavičiaus *Kryžiaus karai Pabaltijyje*.

pakankamai stambios ir reikšmingos¹³. 1219 m. lietuvių ir Volynės kunigaikščių taikos sutartyje Deltuvos ir Nalšios kunigaikščiai minimi kaip Lietuvos vyresniųjų kunigaikščių partneriai¹⁴. Šių žemių reikšmingumas matyti ir iš pakankamai iškalbingų XIII a. įvykių.

XII a. pabaigoje Livonijoje pradėjusiems įsikurti vokiečiams jau teko susidurti su Padauguvyje veikusiomis lietuvių kariaunomis, kurios iš vietinių lyvių ir latgalių surinkinėjo duoklę. Per pirmąjį XIII a. dešimtmetį vokiečiams pavyko lietuvius išstumti iš Dauguvos žemupio srities. Ko gero, labiausiai suinteresuoti žygiais į Padauguvį buvo arčiausiai žiemgalių gyvenę lietuviai. 1208 m. buvo surengtas bendras vokiečių ir žiemgalių žygis prieš lietuvius. Jau pačią pirmąją dieną įžengę į priešų teritoriją užpuolikai pastebėjo, kad kraštas įspėtas ir pasiruošęs kovai¹⁵. Atrodo, kad XIII a. pradžioje aktyvaus pasipriešinimo buvo galima tikėtis tose šiaurinėse Lietuvos teritorijose, kurios XIV a. jau buvo gerokai praretėjusios ir rimtesnio pasipriešinimo nerodydavo. Toliau kalbant apie XIII a. situaciją, matyti, kad Mindaugui pradėjus plėsti savo valdžią kitų kunigaikščių valdžios sąskaita, jo sąjungininkui kunigaikščiui Lengveniui XIII a. penktajame dešimtmetyje teko kovoti su trimis broliais kunigaikščiais Tučiumi, Milgrynu ir Gineika¹⁶. Šioje vietoje galima prisiminti ir Nalšios kunigaikštį Daumantą. Kilus konfliktui tarp jo ir Mindaugo, Daumantas, aišku, negalėjo prilygti pastarajam savo galia, tačiau pagrindinio Mindaugo nužudymo užsakovo kunigaikščio Treniotos akyse jis vis vien atrodė rimtas sąjungininkas. Ką tik minėti

---

¹³ XIII a. Upytės žemė minima tik vieną kartą – Rygos arkivyskupo Alberto 1254 m. dokumente, kalbant apie Žiemgalos vyskupijos padalinimą (*Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. von F. G. von Bunge, Reval, 1853, Bd. 1, Nr. 265, p. 347). XIV a., kai Upytės žemė minima žymiai dažniau, matyti, kad ji buvo pasienio su Žiemgala sritis, apėmusi palyginti nedidelį plotą Nevėžio aukštupyje. Plg. H. Łowmiański, *Studja nad początkami*, t. 2, s. 114–115.

¹⁴ *Полное собрание русских летописей*, Москва, 1998, т. 2: *Ипатьевская летопись*, с. 735–736.

¹⁵ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, Hannoverae, 1874, t. 23: *Heinrici chronicon Livoniae*, p. 263.

¹⁶ *Livländische Reimchronik*, hrsg. von L. Meyer, Paderborn, 1876, eil. 2721–2761. Kad minėtų trijų kunigaikščių valdos buvo netoli Livonijos, turbūt galima įžvelgti iš šių žodžių: eil. 2768 „die cristen sint uns nâhe bî“.

įvykiai, atskleidžiantys vietinių kunigaikščių santykį su beatsirandančia didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžia, rodo, kad Užnerio Lietuvos žemių pajungimas politinei valdžiai nebuvo lengva užduotis. Tai rodo ir šio krašto žemių, visų pirma Deltuvos ir Nalšios, pakankamai didelį svorį tuometinėje lietuvių žemių konfederacijoje. Turbūt neatsitiktinai rusų metraštininkas, rašydamas apie didžiąją mongolų-totorių ir jų sąjungininkų rusų invaziją į Lietuvą 1258–1259 m. žiemą, šalia nusiaubtos „tikrosios“ Lietuvos, mini ir Nalšios žemę¹⁷. Tačiau bene geriausiai Deltuvos ir Nalšios žemių reikšmingumas matyti iš jų patirtų smūgių, po kurių jos jau nebeatgavo anksčiau turėtos reikšmės.

Po Mindaugo nužudymo Lietuvoje išiplieskė vidaus kovos dėl sosto. Vienam po kito žuvus Tautvilui ir Treniotai, susidarė valdžios vakuumas, kurį užpildė Mindaugo sūnus Vaišvilkas, remiamas Haličo ir Volynės rusų. Nors Mindaugo tėvoninių žemių lietuviai su džiaugsmu sutiko savo nužudytojo valdovo sūnų, tačiau to negalima pasakyti apie Deltuvą ir Nalšią. Šių žemių pilis Vaišvilkiui ir jo sąjungininkams reikėjo imti jėgą¹⁸. Šių kovų metu iš Lietuvos buvo priverstas pasitraukti ir kunigaikštis Daumantas, kuris vėliau valdovo ir karžygio talentą naujoje tėvynėje realizavo tiek, kad tapo dangiškuoju Pskovo globėju – šventuoju Timotiejumi¹⁹. Kurį laiką Nalšioje įsitvirtino Vaišvilko sąjungininkas ir Daumanto mirtinas priešininkas kunigaikštis Girdenis. Tačiau, neilgai trukus, Daumantui pavyko jį pakloti mūšio lauke ir taip užbaigti stambių Aukštaitijos kunigaikščių seką²⁰. Po Girdenio mirties (1267) daugiau negirdėti apie reikšmingus Nalšios kunigaikščius. (Vėlesniais amžiais šiuose kraštuose gyvenę kunigaikščiai Giedraičiai ar Svirskiai galėjo lygintis nebent su Lietuvos diduomenės vidutinės grandies atstovais.) Vis dėlto galima pasvarstyti apie vieną išimtį. Tai kunigaikštis Traidenis²¹.

---

¹⁷ ПСРА, т. 2: *Ипатьевская летопись*, с. 847.

¹⁸ Ten pat, p. 863.

¹⁹ Žr. S. C. Rowell, *Between Lithuania and Rus': Dovmont-Timofey of Pskov, his life and cult*, *Oxford Slavonic papers*, n. s. 25, 1992, p. 1–33.

²⁰ Ten pat, p. 9.

²¹ Naujausia studija, kurioje aptariama ir Traidenio veikla, priklauso A. Dubonio plunksnai (A. Dubonis, *Pirmieji Lietuvos valdovai: giminiška meilė ir mirtina neapykanta*, *Lituanistica*, 2, 2003, p. 3–11).

To meto lietuvių jokia būdu negalime vadinti tautiškai susipratusiais, ir Traidenį „Lietuvos gelbėtoju“ leistina vadinti tik aiškiai suvokiant tokio apibūdinimo retrospektyvinį sąlygotumą.

Tuo metu, kai Mindaugo valdiniai džiaugėsi Vaišvilku ir, regis, jau buvo apsipratę su stačiatikių kunigaikščių valdžia, Traidenis vis dar tyliai tūnojo savo tėvonijoje Kernavėje²². Mindaugo laikų šaltiniai jo nemini, nieko negirdime apie jo laikyseną sąmokslų rezgimo prieš Mindaugą metu. Nei XIII a. vidurio karas, nei Vaišvilko karinės operacijos į Užnerio Lietuvą neišmetė Traidenio į istorijos areną. Tačiau, atėjus laikui, jis pats tai padarė su nepaprasta jėga.

Vaišvilku perleidus valdžią savo sesers vyrui Švarnui, tuo nebuvo patenkintas nenuorama Švarno brolis Levas. Vienų išgertuvių metu Levas pasinaudojo proga išlieti susitvenkusį pyktį nužudydamas į vienuolio gyvenimo kelią grįžusį Vaišvilką²³. Vaišvilko priešmirtinis atodūsis aidu atsimušė Lietuvoje ir prasidėjo nesustabdomas Švarno valdžios atmetimo procesas²⁴. Būtent ant šios bangos ir iškilo Traidenis. Jį, beje, galima laikyti ir Levo sąjungininku, nes iš karto po Vaišvilko nužudymo Traidenis ir Levas palaikė gerus, draugiškus santykius²⁵. Traidenis, tapęs Lietuvos valdovu (1268/1270–1282), atnaujino aktyvią lietuvių politiką Livonijos atžvilgiu. Jam pavyko pasiekti sunkių ir labai įspūdingų pergalių prieš Livonijos ordiną ir jo sąjungininkus ant Baltijos jūros ledo ties Saaremos sala (Karusės mūšis 1270 02 16) ar ant Dauguvos kranto šaltą 1279 m. kovą (Aizkrauklės/Ašeradės mūšis 1279 03 05). Bene geriausiai Traidenio rūpestis padėtimi Lietuvos šiaurėje matyti iš jo skubiai surengto žygio prieš Livonijos ordino 1273–1274 m. patatytą Daugpilio pilį. Po atkaklios, bet vis dėlto nesėkmingos Daugpilio

---

²² Vaišvilko ir Švarno laikų Lietuvos pakliuvimą į Rusios įtakos orbitą taikliai pastebėjo A. Nikžentaitis, kuris atitinkamai akcentavo ir Traidenio reikšmę tolesnei Lietuvos raidai. Žr. A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5, Klaipėda, 1996, p. 105.

²³ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, с. 868.

²⁴ В. Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa, 1966, s. 151; Н. Ф. Котляр, Галицко-Волынская летопись (Источники, структура. Жанровые и идейные особенности), *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1995 год*, Москва, 1997, с. 149.

²⁵ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, с. 871.

apgulties, Traidenis pasitraukė su skausmu, nes ta pilis, anot Livonijos Eiliuotosios kronikos, buvo pastatyta jo paties širdyje²⁶.

Traidenio laikais atgijo lietuvių dėmesys Dauguvos prekybiniam keliui. Šią politiką tęsė ir vėlesni Lietuvos valdovai. Vytenio ir Gedimino laikais bendradarbiavimas tarp lietuvių ir rygiečių, nukreiptas prieš Livonijos ordiną, jau buvo tapęs įprastu reiškiniu. Galima sakyti, jog ši bendradarbiavimą palaikė tarpusavio prekyba, kuri visiškai nenutrūkdavo net ir siaučiant karo audrai²⁷. Gyvenimas vyko karo ir taikos zonoje.

Sąlyginai sėkminga Lietuvos didžiųjų kunigaikščių politika Livonijos atžvilgiu leido Užnerio Lietuvai gyventi ramesnį gyvenimą. Po 1279 m. Livonijos ordino žygio į Kernavę, vokiečiai buvo užsiėmę žiemgalių sukilimo slopinimu, o tai jiems galiausiai pavyko tik pačioje XIII a. pabaigoje. Iki pat 1330 m. Livonijos ordinas nesugebėjo primesti savo valios Rygos miestui, todėl, esant vidaus problemoms, žygiai į Šiaurės Lietuvą nebuvo galimi. Tokia padėtis tuometiniams Šiaurės Lietuvos gyventojams reiškė maždaug pusę amžiaus sąlyginės ramybės. Tokia ramybė iš dalies „kalta“, kad Livonijos ordino kronikos pateikia mažiau duomenų apie Šiaurės Lietuvą iki XIV a. vidurio negu to paties amžiaus antrojoje pusėje.

GYVENIMAS KARO IR TAIKOS ZONOJE XIV A.

Livonijos ordino žygiai XIV a. pirmojoje pusėje

Po minėto sąlyginai ramaus laikotarpio Livonijos ordino karo žygiai į Šiaurės Lietuvą atsinaujino XIV a. ketvirtajame dešimtmetyje. Livonijos ordino magistras Eberhardas Monheimas tuo pradėjo rūpintis iš karto po to, kai buvo likviduoti nesutarimai su Ryga²⁸. Pirmieji žygiai

---

²⁶ *Liroländische Reimchronik*, eil. 8249–8257.

²⁷ Plg. R. Mažeika, *Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp kryžiuočių ir lietuvių XIV a.*, *Lietuvių katalikų mokslo akademija, Suvažiavimo darbai*, 14, Vilnius, 1993, p. 106.

²⁸ *SRP*, Bd. 2: Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 66: „...cepit Everhardus magister ducere expeditiones contra Letwinos, quod alias propter conspirationem et invidiam civium [rygiečių] fieri non potuit“.

1330, 1332 ir 1333 m. buvo nukreipti į Žemaitiją²⁹. Svarbu pastebėti, kad jau šiuose pirmuosiuose žygiuose buvo atgaivinta taktika, kurios Vokiečių ordinas neturėjo galimybės panaudoti nuo Durbės mūšio (1260 07 13) laikų. Būtent 1333 m. vasario pradžioje Vokiečių ordino pajėgos iš Prūsijos ir Livonijos vienu metu įsiveržė į Žemaitiją. Kiek vėliau, XIV a. antrojoje pusėje, tokia taktika buvo aktyviai naudojama puolant Aukštaitijos žemes (apie tai bus kalbama toliau). XIV a. ketvirtojo dešimtmečio Livonijos ordino žygių tikslesnius maršrutus nustatyti keblu, bet imant tuo metu Lietuvos šiaurėje besirutuliojančių kovų išeities taškus matyti, kad šie žygiai galėjo liesti Žemaičių žemių rytinę dalį, o tuo pačiu kliudyti ir Aukštaitijos vakarinę dalį. Galima spėti, kad vokiečių karo vadai savo dėmesį daugiausiai telkė į Vidurio Lietuvos teritoriją. Tokį spėjimą iš dalies galima paremti tuo, kad aiškiau lokalizuojami kiti to paties laikotarpio vokiečių žygiai buvo nukreipti į Ukmergę (1333) ir Dubingius (1334)³⁰. Dar geriau dėmesio koncentracija matyti iš naujų Livonijos ordino pilių statybos. 1335 m. pavasarį Livonijos ordino magistras surentė Dobelės pilį „prieš netikėlius“, o po ketverių metų iškilo Tervetės pilis³¹.

Po šio staigaus Livonijos ordino žygių į Šiaurės Lietuvą suintensyvėjimo sekė ne mažiau staigus atoslūgis. Tolesniu 20–30 metų laikotarpiu tarptautinė ir vidinė Livonijos padėtis vokiečių riteriams neleido atsidėti karui su lietuviais jų gyvenamuose kraštuose ir šiuo laikotarpiu

---

²⁹ Ten pat, p. 66–67. 1330 m. buvo užpulta žemė „Santholem“, Vygando Marburgiečio kronikoje minima „Santkore“ (ten pat, p. 487; tiksliau nelokaluota vietovė). 1332 m. žygis įvyko „ad terram Sameithorum ad curias Mazeiken Windeikenque (taip pat tiksliau nelokaluota vietovė). Pirmasis 1333 m. žygis nukreiptas į Žemaitiją, nenurodant tikslesnių žinių – „in terram Sameythen“.

³⁰ Ten pat, p. 67. Kalbant apie 1333 m. žygį, nurodoma, kad Livonijos ordino magistras „fuit ante Vilkenberge“. Kalbant apie 1334 m. žygį, nurodoma, kad vokiečių kariuomenė žygiavo „ad terram Dubingen ac Sicculen“. Šioje vietoje atpažinti Dubingių žemę nesunku. Antroji žemė paprastai tapatinama su Šešuoliais (R. Batūra, Dubingių pilis XIV–XVI a., *Dubingiai*, Vilnius, 1971, p. 41).

³¹ SRP, Bd. 2: Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 67. Šių pilių lokalizacija rodo, kad Livonijos ordino vadovybei rūpėjo ir savo sienų gynyba (kaip pastebėjo kronikos komentarų autorius E. Strehlke), ir, galime pridurti, geresnio užnugario užtikrinimas žygių į Lietuvą metu.

galima kalbėti tik apie pavienius Livonijos ordino žygius į Lietuvą (1339, 1340, 1348)³². Tačiau jau XIV a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje Livonijos ordino žygiai pradėjo intensyvėti. Pasipylusių žygių virtinė reikalauja juos paanalizuoti ne pavieniui, bet kaip bendrą reiškinį.

Livonijos ordino žygiai XIV a. antrojoje pusėje

Hermano Vartbergės kronikoje 1358–1378 m. laikotarpiu paminėti 33 Livonijos ordino žygiai į etnines lietuvių žemes³³. Nors šie žygių aprašymai ne visada leidžia aiškiai pasakyti, ar vokiečių kariuomenė žygiavo į Žemaitiją ar į Užnerio Lietuvą (nes riba tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos tuo metu nebuvo aiški), vis dėlto galima manyti, kad didžioji dalis Livonijos ordino karinės energijos buvo sunaudota būtent Užnerio Lietuvoje. Mūsų nuomone, tik keturi žygiai neabejotinai buvo nukreipti į Žemaitiją³⁴. Jei-gu aiškia geografine charakteristika turinčius žygius norėtume klasifikuoti dar smulkiau, nesunkiai išvystume, kad Rytų Aukštaitijos ežerų regionas buvo puolamas žymiai rečiau negu Vidurio Lietuvos lyguma. Utenos, Tauragnų, Dubingių sritis stiprūs Livonijos ordino žygiai pa-

---

³² Ten pat, p. 67–68; 75; 78. 1339 m. žygis prieš žemaičius nebuvo itin sėkmingas dėl ypač stiprių šalčių. 1340 m. planuotas žygis neįvyko dėl netikėto polaidžio. 1348 m. dviejų žygių į Šiaulių žemę aprašymai įdomūs tuo, kad jie pateikia žinias, svarbias istorinei Lietuvos geografijai, ir tuo, kad praneša Šiaulių žemės ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio lietuvių santykius. Pastaruoju metu mūsų istoriografijoje pasirodė naujas bandymas lokalizuoti šio žygio metu paliestas vietoves. R. Jurgaitis, Kur stovėjo Bučiūnų pilis?, *Žiemgala*, 1, 2003, p. 9–15. Vidinių Livonijos problemų sąrašė galima išskirti estų 1343–1345 m. Šv. Jurgio nakties sukilimą, atsinaujinusius nesutarimus su Rygos arkivyskupu ar 1351 m. minima didelį žmonių mirtingumą, greičiausiai nuo maro. Tarptautinę Livonijos padėtį komplikavo ir tuo metu su nauja jėga įsiplieskusios kovos su Pskovo rusais, ir sunaikinimų mastais stiprus Algirdo žygis į Livoniją 1345 m., ir pan.

³³ Į šį skaičių neįtraukėme Livonijos ordino puolimų, nukreiptų į pilis, kurios stovėjo baltų ir slavų mišriai gyvenamose žemėse. Tai 1376 m. rugpjūčio mėnesį puolimas prieš Naująją lietuvių pilį (*SRP*, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 111). Šią pilį tikriausiai reikia identifikuoti su kitų metų puolime minima Naująja rusų pilimi (ten pat, p. 113). Taip pat į bendrą puolimų skaičių neįtraukėme ir 1378 m. sausio puolimo prieš Medilo pilį, kurioje gyveno rusai, pagonių valdiniai ir bendrininkai (ten pat, p. 115).

³⁴ Tai 1358 m. sausio mėnesio Livonijos ordino magistro Gosvino žygis prieš Dubysos pilį, stovėjusią Šiaulių žemėje (ten pat, p. 78-79); 1365 m. rugpjūčio mėnesio Kuldygos komtūro žygis (ten pat, p. 85); to paties komtūro žygis 1367 m. rugsėjį (ten pat, p. 89); Grobinės fogto 1369 m. rugsėjo žygis (ten pat, p. 94); ir 1370 m. kovo mėnesį Kuldygos komtūro žygis (ten pat, p. 96).

lietė 3 kartus³⁵. Tuo tarpu Vidurio Lietuva buvo savotiškas karo katilas. Vien Upytės ir aplinkinės žemės šiuo laikotarpiu patyrė 11 stambesnių užpuolimų³⁶. Intensyviausiai Upytės žemė buvo pulta 1363–1372 m. laikotarpiu: per 10 metų – 8 žygiai. Tai rodo, kad Upytės ir aplinkinės žemės Livonijos ordinui buvo vartai į Lietuvą. Pro juos prasiveržus Livonijos ordino riteriams buvo galima galvoti apie dar efektyvesnę veiksmų koordinaciją su savo bendrininkais iš Prūsijos, kaip kad nutiko 1364 m. sausį, kai ties Žeimiais didysis magistras Vinrichas Kniprode susitiko su Livonijos magistru Vilhelmu Vrimeršheimu pasitarti, kaip dar geriau būtų galima niokoti priešą žemę³⁷. Reikia pastebėti, kad Užnerio Lietuvos pietinę dalį, pradedant Kauno apylinkėmis ir baigiant Maišiagalos ir Kernavės pilimis, pasiekdavo ir Prūsijos kryžiuočiai³⁸. Žemių žemė ir Ukmergės pilis buvo toliausiai į šiaurę nutolusios Vidurio Lietuvos sritys, kurias pasiekdavo Vokiečių ordino riteriai iš Prūsijos³⁹.

---

³⁵ Livonijos ordino magistro Vilhelmo Vrimeršheimo 1373 m. vasario mėnesio žygis (ten pat, p. 103); Livonijos ordino krašto maršalo Andriejaus Štenbergo 1373 m. kovo mėnesio žygis prieš Užpalių pilį (ten pat, p. 103); dar vienas Vilhelmo Vrimeršheimo žygis į Tauragnų, Utenos, Balninkų, Šešuolių, Videniškių, Giedraičių, Dubingių apylinkes 1375 m. vasario mėn. (ten pat, p. 105–106).

³⁶ Ten pat, p. 84 (1363 m. vasario mėn. žygis); p. 84 (tų pačių metų rudens žygis); p. 85 (Livonijos ordino magistro Vilhelmo Vrimeršheimo 1365 m. žygis); p. 88 (1367 m. kovo mėn. žygis); p. 92 (1368 m. rugpjūčio mėn. žygis); p. 95 (1370 m. sausio mėn. žygis. Nors šio žygio aprašyme Upytės vardas ir neminimas, tačiau jį vis vien priskiriu prie žygių į Upytės žemę, nes šiuo žygiu buvo nusiaubtos kai kurios vietovės kaip ir ankstesniame, 1368 m. rugpjūčio mėnesio, žygyje į Upytės žemę (pvz., Malowe, Swayniken, Preyweysiken)); p. 98–99 (1371 m. rugpjūčio mėn. žygis); p. 101–102 (1372 m. rugpjūčio mėn. žygis); p. 109 (1375 m. rugsėjo mėn. žygis); p. 113 (1377 m. gegužės mėn. žygis); p. 115–116 (1378 m. vasario mėn. žygis). Tiek pat žygių suskaičiavo ir O. Maksimaitienė, Upytės senovė, *Upytė*, Vilnius, 1986, p. 26.

³⁷ *SRP*, Bd. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 541–542.

³⁸ Atrodo, kad Vokiečių ordino Prūsijos šakos riteriai pirmą kartą pasiekė Ukmergės pilį 1364 m. vasarį. Tai buvo bendras Livonijos ir Prūsijos kryžiuočių žygis (*SRP*, Bd. 2: Hermann von Wartberge Chronicon Livoniae, p. 84). Prūsijos riteriai antrą kartą Ukmergės pilį pasiekė jau kitų metų rugpjūtį, savo pirmojo žygio į Vilnių metu. Tuo pat metu jiems pirmą kartą pavyko sudeginti Kernavės ir Maišiagalos pilis (ten pat, p. 85–86). Ukmergė ir Žemius, kaip Prūsijos kryžiuočių puolimų šiaurinę ribą, matome ir iš 1373 m. rugpjūčio mėnesio žygio aprašymo (ten pat, p. 104).

³⁹ Sprendžiant pagal Vokiečių ordino karo kelių aprašymus (*Wegeberichtus*), atrodo, kad jie nevedė šiauriau Labūnavos–Žemių–Ukmergės linijos (plg. *SRP*, Bd. 2: Die litauischen Wegeberichte, p. 687, 693).

Svarbu pastebėti, kad vokiečių ordino žygių į Aukštaitiją metu neįvyko nė vieno mūšio. Toks mūšių „deficitas“ mums turėtų padėti įsidėmėti vieną dalyką. XIX–XX a. Vidurio Europos karybos istorikai ypač didelį dėmesį kreipdavo į mūšius, kur kaudavosi šimtai riterių, vadovaujamų iškilių karvedžių. Ir tik palyginti neseniai pastebėta, kad ne mūšiai, bet grobiamieji žygiai buvo Viduramžių Europos kario kasdienybė. Mūšiai Viduramžiais, lyginant juos su žygių gausybe, buvo retenybė⁴⁰. Ir mes, žiūrėdami į kovas Užnerio Lietuvoje, galime drąsiai sakyti, kad tai didžiąja dalimi būdavo grobio žygiai.

Grįžtant prie Livonijos ordino žygių 1358–1378 m. laikotarpiu visumos, reikia pastebėti, kad dauguma jų įvyko žiemą – sausio–vasario mėnesiais – ir vasaros pabaigoje bei rudens pradžioje. Pasitaikančios išimtys tik patvirtina šią bendrą taisyklę. Antai 1373 m. Mintaujos komtūro pasiūsti plėšikai viename lietuvių kaime sudegino 60 į puotą susirinkusių žmonių. Tai atsitiko ankstyvą pavasarį, balandžio mėnesį, kai vietiniai, ko gero, nesitikėjo neprašytų svečių⁴¹. Vasaros pabaiga ir rudens pradžia buvo patogus puolimų laikas, nes tuo metu jau būdavo nuo laukų nurinktas derlius ir užpuolikai galėjo tikėtis stambesnio grobio. Žiemos metas taip pat buvo tinkamas karo žygiams, nes užšalusios upės ir pelkės leisdavo pasiekti kitu metų laiku sunkiai prieinamas vietoves. Livonijos ordino žygiai po Aukštaitiją trukdavo nuo vienos iki devynių–dešimties dienų⁴². Kaip vykdavo tipiškas grobiamasis vokiečių žygis, geriausiai yra atskleidęs olandų istorikas Frydrichas Benninghovenas, kalbėdamas apie 1372 m. rugpjūčio mėnesio 15–23 dienomis vykusį vokiečių kariuomenės žygį per šių dienų Panevėžio ir Kėdainių apylinkes⁴³.

---

⁴⁰ Žr. N. Hooper, M. Bennett, *Cambridge illustrated atlas. Warfare. The Middle Ages 768–1487*, Cambridge University Press, 1996, p. 154 ir kt.

⁴¹ *SRP*, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 104: „... commendator de Mythow misit VIII latrunculos, qui venientes in quendam villam Letwinorum LX homines potu indulgentes cremarunt in eadem domo, duobus captis et abductis“.

⁴² Plg. ten pat, p. 109 (Livonijos ordino krašto maršalo Robino Elzeno staigus įsiveržimas su viena nakvyne 1375 m. rugsėjo 8 d.) ir p. 105–106 (Livonijos ordino magistro Vilhelmo Vrimersheimo vedamos kariuomenės 10 dienų žygis po Užnerio Lietuvą 1375 m. vasario mėn.).

⁴³ F. Benninghoven, Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum, *Zeitschrift für Ostforschung*, 4, 1970, p. 646–650.

Pirmąją įsiveržimo dieną Livonijos ordino kariuomenė peržengė Nevėžio aukštupį ir padegė apylinkes. Antrą dieną žygio kryptis buvo Ramygalą. Pasiekusi Ramygalos apylinkes, kariuomenė pasuko į vakarus ir trečią dieną jau traukė į šiaurę Upytės link. Staigiai pakeitusi žygio kryptį, Livonijos ordino kariuomenė tikriausiai siekė įsiveržti į kraštą, kur jos nesitikėta, be to, sukelti išpūdį, jog vokiečių kariuomenė traukiasi atgalios. Tačiau kitą dieną Livonijos ordino kariuomenė apsisuko ir pasileido gilyn į pietus Burvelių link. Penktą žygio dieną kariuomenė staigiai metasi į vakarus nuo Nevėžio link Dotnuvos, nuo kurios atskiri būriai pasileido šiaurės ir pietų kryptimis daugiau kaip 11 km atstumu. Atrodytų, kad tai jau paskutiniai žygio akordai, bet iš tikrųjų tik šeštą žygio dieną buvo pasiektas žygio apogėjus, kai buvo įvykdytas itin gilus prasiveržimas link Kėdainių, nuo kurių kariuomenė išsiskleidė visomis kryptimis. Septintą dieną jau buvo sparčiai traukiamasi atgal palei Nevėžį į šiaurę, kur, spėjama, ties Krekenava (Kralinowe) kariuomenė įsirengė stovyklą. Aštuntą dieną kariuomenė gaisrais niokojo apylinkes 20–30 km į šiaurę, ties dabartiniu Panevėžiu. Devintą dieną, kai jau didžioji kariuomenės dalis traukė į Livoniją, dar buvo pasiūstas tolyn į pietus ariergardas, kuris nusiaubė Vadaktų apylinkes. Matome, kad šis grobiamasis žygis vyko savotiškais zigzagais, panašiai kaip ir 1329 m. lietuvių žygis į pietryčių Estiją, kai kariuomenė staigiai manevravo netikėtomis kryptimis, siekdama suklaidinti besislapstančius vietinius gyventojus⁴⁴. Kalbant apie 1372 m. rugpjūčio mėnesio Livonijos ordino žygį, reikia atsižvelgti ir į tai, kad tuo pat metu Prūsijos kryžiuočiai buvo surengę puolimą į Pietų Žemaitiją ir šių kariuomenių veiksmų zonos buvo priartėjusios iki 20 km viena nuo kitos. Tai rodo, kad iš anksto apgalvoti strateginiai planai būdavo stambesnių žygių pagrindas⁴⁵. Kariavimo būdą, naudotą grobio žygiuose tiek iš vokiečių, tiek iš lietuvių pusės, galima lyginti su šiuolaikinių kariuomenių naudojamu prieš žemės bombardavimu ir įvairiausiomis partizaninės kovos formomis⁴⁶. Abiem atvejais teritorijos naikinimo tikslas buvo toks pat – prieš materialinių

---

⁴⁴ Ten pat, p. 644–646.

⁴⁵ Ten pat, p. 650.

⁴⁶ Ten pat.

ir psichologinių išteklių pakirtimas. Todėl grobis, naikinimas ugnimi ir kalaviju, galima sakyti, buvo šių žygių esmė.

Hermanas Vartbergė savo kronikoje smulkiai neregistruoja grobio. Dažniausiai jis apsiriboja lakoniškais pasakymais: nusiaubė, paėmė belaisvių, išžudė ir panašiai. Tačiau kartais jis mini pagrobtus žirgus, stambius ir smulkius galvijus. Jo kronikoje galima aptikti ir skaičių. Jų negalima laikyti tikslia buhalterio ataskaita, tačiau bendrą supratimą apie grobio dydį jie pateikia. Plačiai išsisklaidžiusių grobio žygių aprašymuose pasitaikantys kelių šimtų belaisvių paminėjimai atrodo pakankamai tikėtini⁴⁷. Tą patį galima pasakyti ir apie smulkesnių žygių aprašymuose minimas dešimtis pagrobtų belaisvių ir galvijų⁴⁸.

Karo žygių nuolatinis palydovas būdavo pavojus. Vokiečių kariuomenė neišvengiamai patirdavo kai kurių nuostolių. Hermano Vartbergės kronikoje minimi vokiečių gyvosios jėgos nuostoliai nėra dideli⁴⁹. Nakčiai įrengtą stovyklavietę pageidautina buvo saugoti⁵⁰. Įdomu pastebėti, kad didžiausias vokiečių kariuomenės priešas Užnerio Lietuvoje buvo sunkios gamtinės sąlygos. Atrodo, kad 1339 m. žiemos žygio į Šiaurės Lietuvą metu keturi vokiečių riteriai mirtinai sušalo, mat šalčiai buvo tokie, kokių šimtus metų nebuvo⁵¹. Kitais metais Livonijos ordino žygis neįvyko dėl neįprastai šiltos žiemos⁵². Didžiausią nuostolį vokiečiams gamtos išdaigos iškrėtė 1375 m. vasario

---

⁴⁷ SRP, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 95 (minima, kad Livonijos ordino krašto maršalas Andriejus Štenbergas 1370 m. sausį iš Užnerio Lietuvos išsivedė 300 belaisvių); p. 96 (minima, kad 1370 m. kovo mėn. Kuldygos komtūras iš Žemaitijos išsivarė 320 belaisvių ir 430 jaučių bei arklių, neskaitant daugybės nugalabytų); p. 105–106 (minimi 600 belaisvių, į nelaisvę patekusių 1375 m. vasario mėnesį Tauragnų, Utenos, Videniškių ir kitose apylinkėse).

⁴⁸ Pavyzdžiui, Dobelės komtūras su savo kariais plėšikų papročiu pasalūniškai ir pėsčiomis pasiekę lietuvių gyvenamas vietas paėmė į nelaisvę 40 žmonių, 59 arklius ir 40 stambių galvijų, neskaičiuojant daugybės nugalabytų (ten pat, p. 110).

⁴⁹ Ten pat, p. 95 (mini 1370 m. sausio žygyje „tris žuvusius mūsiškius“, kuriuos, ko gero, galima laikyti žuvusiais riteriais (?)).

⁵⁰ Ten pat, p. 110 (Dobelės komtūro būriui apsisotus bajoro Dringailos dvare, reikėjo nakčiai statyti sargybą, 1376 m. balandžio mėnesio žygis).

⁵¹ *Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348*, hrsg. von K. Höhlbaum, Leipzig, 1872, p. 7.

⁵² SRP, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 67.

mėnesį: sniego naštos neišlaikęs medis griūdamas užmušė Livonijos ordino krašto maršalą Andriejų Štenbergą, 21-erius metus uoliai savo pareigas ėjusį veteraną⁵³.

Kaip jau minėta, XIV a. antrojoje pusėje Užnerio Lietuvoje Livonijos ordino kariuomenei neteko susidurti su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo ar Trakų kunigaikščio Kęstučio kariuomene. Tad vokiečių kariuomenė rimto pasipriešinimo Aukštaitijoje per visą XIV a. antrąją pusę nesutiko. O vietinių gyventojų gelbėjimas buvo visų pirma jų pačių reikalas. Užpultojo krašto gyventojai paprastai slėpdavosi miškų tankmėse, kurias sutvirtindavo medžių užtvaramis. Atrodo, kad sąlygos slėptis Vidurio Lietuvos miškuose tuo metu buvo pakankamai geros, nes čia atbėgdavo slėptis žmonės ir iš kitų Lietuvos vietovių. Vieną tokią bėglių slaptavietę Upytės žemėje 1375 m. rugsėjo mėnesį aptiko Livonijos ordino krašto maršalo Robino Elzeno vedamos kariuomenės žvalgybinis būrys. Ten slėpėsi lietuviai su savo žmonomis ir vaikais, pabėgę nuo Prūsijos kryžiuočių kariuomenės. Staigaus užpuolimo metu žvalgams pavyko pagrobti dalį grobio ir keletą žmonių užmušti, tačiau netrukus atsitokėję lietuviai pasipriešino ir užmušė 25 užpuolikus⁵⁴. Apie neblogus vietinių gyventojų sugebėjimus slapstyti galima spręsti ir iš Livonijos riterių naudotų karo gudrybių. Pavyzdžiui, 1376 m. balandį riteriai į žygį išsiruosė pėsčiomis kaip plėšikai⁵⁵. Šio žygio metu jiems tekęs didelis grobis ryškiai kontrastuoja su anksčiau įvykusiu įprastu karo žygiu, apie kurį gyventojai buvo įspėti prieš šešias dienas ir spėję išsislapstyti⁵⁶.

Užnerio Lietuvos „satrapai“ XIV a.

Išskirtiniu Užnerio Lietuvos bruožu galima laikyti palyginti gausiai šiame krašte minimus „satrapus“ (lot. satrapa). E. Gudavičius Vidurio Lietuvos „satrapus“ laiko sričių vietininkais, A. Nikžentaitis

---

⁵³ Ten pat, p. 106.

⁵⁴ Ten pat, p. 109.

⁵⁵ Ten pat, p. 110: „... fratres in Livonia pedestres more latrunculorum congregationem de Vlce fecerunt contra infideles“.

⁵⁶ Ten pat, p. 109. Būdinga, kad šio nesėkmingo žygio, kuriam vadovavo Livonijos ordino krašto maršalas, aprašyme neminimas grobis (1375 m. rugsėjo mėn. žygis).

juos vadina žemių vietininkais⁵⁷. Dauguma šių „satrapų“ gyveno ne pilyse, kurių Vidurio Lietuvoje buvo labai reta, bet savo dvaruose⁵⁸. Pilių retumas ir sąlyginai didelis „satrapų“ skaičius verčia jais labiau pasidomėti ir aptarti jų santykį su Trakų ir Vilniaus kunigaikščiais. Jau E. Gudavičius pastebėjo, kad Vidurio Lietuvos žemės, vėliau įėjusios į Trakų vaivadijos sudėtį, labiausiai rūpėjo Trakų kunigaikščiui Kęstučiui, o rytinė Aukštaitijos dalis (su Kernave, Maišiagala, Ukmerge, Linkmenimis, Tauragnais ir Užpaliais), vėliau įėjusi į Vilniaus vaivadijos sudėtį, labiausiai rūpėjo Algirdui⁵⁹. Pastebima, kad, 1367 m. kovą Livonijos ordinui užpuolus Upytę, Kęstutis aktyviai sureaguoja, pasiūsdamas savo sūnų su geresniaisiais bajorais („satrapais“)⁶⁰. Tuo tarpu Algirdo ir jo sūnų reagavimą galima laikyti atsaku į Livonijos ordino puolimus, kurie būdavo nukreipti į rytines etninės Lietuvos sritis ir joms gretimas rusų žemes⁶¹. Trakų ir Vilniaus įtakų zonų išsiskyrimas Užnerio Lietuvoje atrodo pakankamai pagrįstas dalykas.

Valdžios funkcijas Viduramžiais buvo galima įgyvendinti tik per asmeninius kontaktus. Natūraliais kunigaikščio valdžios bendradarbiais turėjo būti vietinės diduomenės atstovai⁶². Nors sistemingas Lietuvos diduomenės tyrimas dėl šaltinių būklės yra įmanomas tik nuo XIV a. pabaigos⁶³, vis dėlto kaip duslų socialinės tikrovės aidą galima pabandyti interpretuoti kai kuriuos faktus iš XIV a. „satrapų“ gyvenimo.

Pirmiausia dėmesį patraukia kai kurie neordinariniai „satrapų“

---

⁵⁷ E. Gudavičius, Lietuvos valstybės struktūra, p. 137; A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino, p. 13.

⁵⁸ Šioje vietoje galima suabejoti, ar XIV a. Upytėje stovėjo pilis, kaip gali atrodyti iš G. Zabielos pateikiamos informacijos (žr. G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilyys*, Vilnius, 1995, p. 177–178). Hermano Vartbergės kronikoje Upytės pilis neminima, skirtingai nuo Ukmergės, Užpalių ar Tauragnų pilių.

⁵⁹ E. Gudavičius, *Lietuvos valstybės struktūra*, p. 135–137. Taip pat žr. O. Maksimaitienė, Upytės senovė, p. 23–24.

⁶⁰ *SRP*, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 88: „cum melioribus regni satrapis“.

⁶¹ Kaip atsaką į Livonijos ordino krašto maršalo žygį prieš Užpalių pilį, galima vertinti Algirdo sūnų Skirgailos ir Andriejaus išpuolius prieš Daugpilio pilį 1373 m. kovo ir balandžio mėnesiais (ten pat, p. 103–104).

⁶² Plg. R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 195.

⁶³ Ten pat, p. 10–11.

veiksmi. „Satrapas“ Eigintas atrodo nutrūktgalviškai drąsus, kai girdime jį giriantis, jog jis nori ir gali išnaikinti visus Livonijos krikščionis ir vokiečius, ir savo giminaičiams bei draugams jau buvo paskirstęs kam kuri pilis atiteks⁶⁴. Hermanas Vartbergė pateikia ir kitą labai iškalbingą detalę. Kalbėdamas apie „didįjį satrapą“ Algminą, jis nurodo, kad pastarojo dvaras buvo Aristavoje, ten, kur jis pats jį išsirinko⁶⁵. Pirma žinia informuoja apie žmogų, kuris disponuoja didele savo valdžios autonomija, antroji žinia mums primena naujakurį, įsikūrusį jam patinkančioje vietoje. Galbūt iš tikrųjų galima bandyti kalbėti bent apie kai kurių lietuvių bajorų pastangas įsisavinti naujas valdas, nors jų nesaugojo stiprios pilys ir jos stovėjo prieš kariuomenei gana nesunkiai pasiekiamose žemėse. Nepaisant to, kad „satrapo“ Eiginto dvaras buvo sunaikintas 1360 m., jo giminė neišnyko iš Vidurio Lietuvos žemių. 1370 m. netoli Babtų, ant Nevėžio kranto, minima jo vardo vietovė⁶⁶. Ta pati vietovė tikriausiai minima ir 1372 m.⁶⁷. Geriausias įrodymas, kad ir po 1360 m. Eiginto giminė išliko Vidurio Lietuvos žemėje, 1377 m. yra paminėtas jo sūnus Bivainis. Pats Eigintas tuo metu buvo Upytės žemės „satrapas“⁶⁸. Be Eiginto ir Algmino, sutinkame ir kitus Vidurio Lietuvos „satrapus“. Tai Strypeikis, turėjęs sūnus Girdeikį ir Meseną (Messen)⁶⁹. Tai ir Vaišviltas (Wezewilte) iš Upytės žemės, mirtinai sušalęs 1370 m. lietuvių žygio į Prūsiją metu⁷⁰. Tai ir Dringaila (Drinigaylen), 1376 m. kovo mėnesį patekęs į Dobelės komtūro rankas⁷¹. Tai ir „satrapas“ Kantalgis, pasidavęs Livonijos ordinui po to, kai jo žmona ir sūnūs pateko į nelaisvę. Šie „satrapai“ daugiausiai minimi karinių veiksmų metu, kai jie arba jų giminaičiai patekdavo į nelaisvę⁷². Turbūt tie patys „satrapai“ Strypeikis ir Vaišviltas (Stirpeyken et Waysewist) minimi greta Lietuvos valdančiosios dinastijos atstovų 1367 m. taikos sutartyje su Livonijos ordinu. Beje,

---

⁶⁴ SRP, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 80 (1360 m. vasaris).

⁶⁵ Ten pat, p. 99 (1371 m. sausis).

⁶⁶ Ten pat, p. 95. Galbūt netoli dabartinių Jugintų?

⁶⁷ Ten pat, p. 101.

⁶⁸ Ten pat, p. 113.

⁶⁹ Ten pat, p. 92.

⁷⁰ Ten pat, p. 96 ir p. 92, išn. 6.

⁷¹ Ten pat, p. 110.

⁷² Ten pat, p. 113 (1377 m. gegužės mėn.).

šioje sutartyje jie vadinami kunigaikščiais (duces) ir tai aiškiai parodo didelį šių didikų svorį tuometiniame politiniame Lietuvos gyvenime⁷³. Atrodo, kad gyvenimas pavojingoje karo ir taikos zonoje vis dėlto buvo kažkuo patrauklus. Galima spėti, kad jau tuo metu derlingos Vidurio Lietuvos žemės vertė kai kuriuos bajorus rizikuoti ir gyventi nuolatinio karo zonoje⁷⁴.

Sąvoka „satrapas“ yra platesnė negu „srities vietininkas“. Eigintui ir jo giminaičiams savaime suprantamu dalyku turėjo būti jo galia paskirstyti valdas (šiuo atveju svarbus pats principas, o ne tai, kad jis dalino dar nenušauto briedžio kailį). Pakankamai nepriklausomo bajoro tipą matome bajoro Ivano asmenyje. 1365 m. Prūsijos kryžiuočių kariuomenė, žygiuodama į Vilnių, turėjo keltis per Nevėžio brastą, netoli kurios stovėjo Ivano dvaras. Ivanas per savo sūnų maldavo, kad jo dvaras nebūtų sudegintas, ir siūlė sandėrį: kryžiuočiai grįždami galės patys jame apsisotiti⁷⁵. Mano supratimu, taip siūlyti galėjo tik žmogus, gerai jaučiantis, kad už tokį „svetingumą“ jam nenuriedės galva Lietuvos didžiojo kunigaikščio įsakymu.

Santykius tarp Lietuvos kunigaikščių ir Vidurio Lietuvos diduomenės turbūt geriausiai galima apibūdinti kaip partnerinius. Tiek Trakų, tiek Vilniaus kunigaikščiai, tiek patys Vidurio Lietuvos bajorai buvo suinteresuoti išlaikyti savo rankose Vidurio Lietuvos žemes. Šios žemės nesvyravo tarp Livonijos ordino ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, kaip kad buvo nutikę kurį laiką Šiaulių žemei XIV a. penktajame dešimtmetyje⁷⁶.

---

⁷³ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 2, Nr. 1041, p. 772–773.

⁷⁴ Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Trakų kunigaikštis Kęstutis ties Naujuoju Kaunu prie Nevėžio žiočių turėjo savo žirgyną, kurį 1367 m. vasarį išgrobstė Vokiečių ordino maršalas Heningas Šindekopas (ten pat, p. 88). Žirgyno laikymą palyginti pavojingoje karo veiksmų zonoje galima paaiškinti žirgams tinkamos ganiavos gausa apylinkėje. Vokiečių ordinas savo žirgynus taip pat dažniausiai įrengdavo upių deltose ir slėniuose (S. Ekdahl, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, Sudarė V. Dolinskas, Vilnius, 1999, p. 49). Dr. A. Duboniui dėkoju už pastebėjimą, kad jau XIV a. derlingos Vidurio Lietuvos žemės galėjo būti veiksny, traukęs Lietuvos bajorų dėmesį.

⁷⁵ *SRP*, Bd. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 552.

⁷⁶ Plg. *Die jüngere livländische Reimchronik*, p. 36 ir *SRP*, Bd. 2: Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 75. Taip pat žr. E. Gudavičius, Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, Nr. 2 (103), 1988, p. 56–57.

Vidurio Lietuvos žemės, nepaisant Livonijos ordino puolimų, neištuštėjo, ką rodo nuolatos pasikartojantys puolimai ir nemenkėjantys išgabenamo grobio srautai. Prie „normalaus“ gyvenimo šios žemės, kaip ir visa etninė Lietuva, galėjo sugrįžti tik po Žalgirio (1410 07 15) ir Pabaisko (1435 09 01) mūšių, o tikra lietuvių kolonizacija, kurios dėka ištuštėję pasienio su Livonija plotai buvo apgyvendinti, išibėgėjo tik į XV a. pabaigą. Bet tai jau visai kita tema.

AUKŠTAITIJA DURING THE WAR WITH THE TEUTONIC ORDER IN LIVONIA IN XIIIth–XIVth CENTURIES

by **Darius Baronas**

Summary

This paper seeks to characterise the region of Central and North-eastern Lithuania (Aukštaitija – literally, the Highland, i.e. the Upper Lithuania) in the XIIIth–XIVth centuries by drawing on the Livonian Chronicles which usually are an irreplaceable source of information.

In our case, the chronicle of Herman of Wartberge is especially worth mentioning. The military raids described in it not only introduces us to the tactics employed by the German troops, but also allow us try to advance some considerations regarding the relationship of this region to the power base of Lithuanian dukes that lay south of the Neris River.

In the XIIIth century this region contained such strong Lands as Deltuva and Nalšia, that were home to quite powerful princes. Although they were no match to the emerging Grand Duke of Lithuania, for a while they were able to maintain some degree of independence. Finally, they were crushed in the wake of military actions led by the Grand Duke Vaišelga (1264–1267) supported by his allies from Halich–Volhynia.

After this debacle the region did not regain its former significance. Different zones of influence can be discernible in it from the XIVth century onwards. Central Lithuania was exposed to the influence coming from the Principality of Trakai, while the Northeastern region of Lithua-